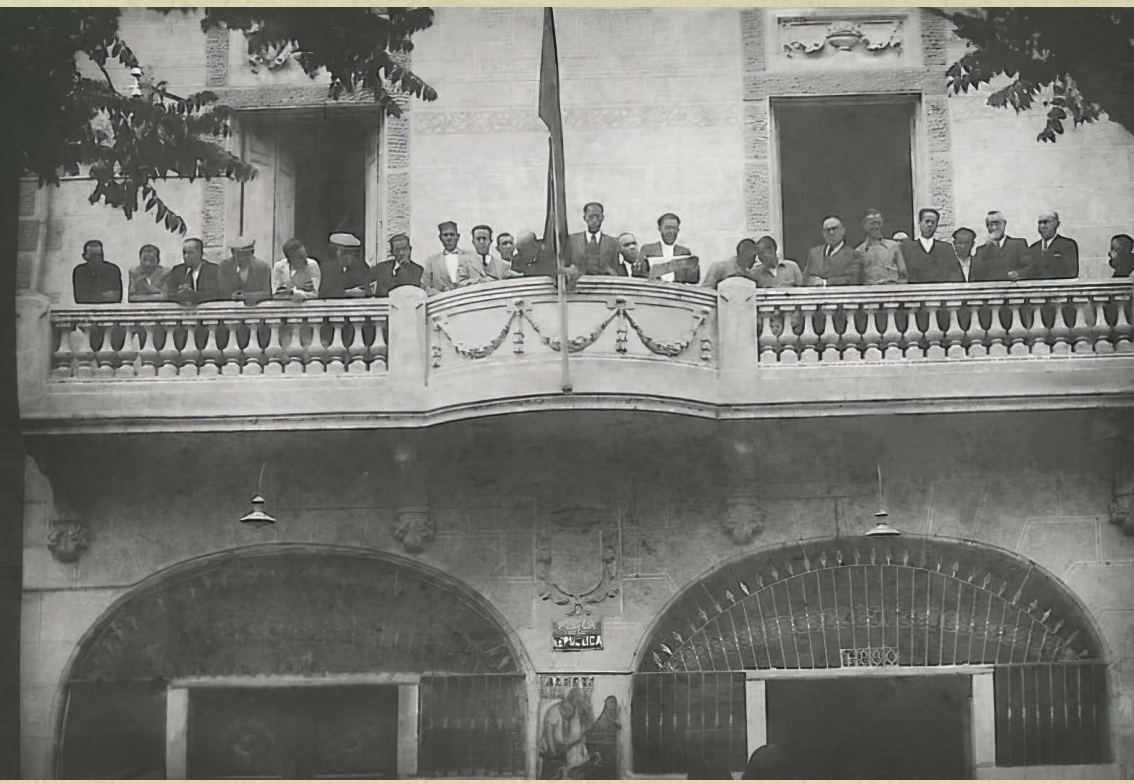
ITINERARIS DE MEMÒRIA DEMOCRÀTICA A LA PROVÍNCIA D'ALACANT

Petrer

BONI NAVARRO POVEDA

Itineraris de memòria democràtica

Petrer

Boni Navarro Poveda

Itineraris de memòria democràtica

Petrer

© Boni Navarro Poveda, 2026
© d'aquesta edició: Comissió Cívica d'Alacant per a la Recuperació de la Memòria Històrica i Ajuntament de Petrer
© de les fotografies en color: l'autor

ISBN: 978-84-1302-349-6
Dipòsit legal: A 116-2026

Imatge de coberta: Balcó de l'Ajuntament de Petrer en 1938. Acte de ratificació dels Tretze Punts del president Negrín.
Composició: Marten Kwinkelenberg
Impressió i enquadernació: Impremta de la Universitat d'Alacant

Reservats tots els drets. Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, tret de les excepcions previstes per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar o escanejar cap fragment d'aquesta obra.

Índex

Presentació 9
Tot va canviar el 18 de juliol de 1936 11
1. La zona fabril: del calçat a l'armament. 15
2. El carrer de la modernitat: Gabriel Payá 21
3. Plaça de Baix. Plaça de la República 27
4. Plaça de Dalt. Plaça de la Llibertat 33
5. Francos Rodríguez: un carrer polític i social 37
6. L'Esplanada: de la cooperativa obrera al centre de repressió. . . . 43
7. Llocs allunyats de l'itinerari urbà 49
Posició antiaèria del canó metrallador 49
La creu de Frescoreta. 51
Cementeri municipal. 52
La posició Dakar. 54
El Poblet: posició Yuste 54
Bibliografia bàsica. 59

Presentació

Amb el patrocini i el suport a l'edició d'aquest itinerari, l'Ajuntament de Petrer se suma a la tasca que la Comissió Cívica d'Alacant per a la Recuperació de la Memòria Històrica duu a terme des de fa uns quants anys per a fomentar el coneixement de la història recent de la nostra província, amb l'enriquidora col·laboració de l'Arxiu de la Democràcia i el Servei de Publicacions de la Universitat d'Alacant.

La memòria democràtica sintetitza l'esforç de les societats per a trobar-se amb el seu passat, assumint-lo i valorant-lo amb respecte i ponderació. La Comissió Cívica i les entitats col·laboradores no fan més que intentar donar resposta a una significativa demanda social sobre la memòria, que es recolza en els quatre principis que sustenten el dret internacional humanitari: veritat, justícia, reparació i garantia de no repetició de les violacions dels drets humans. Desgraciadament, la memòria democràtica continua sent al nostre país una assignatura pendent, de manera especial pel que fa a la Guerra Civil i les seues conseqüències.

Durant dècades s'ha furtat al relat històric la importància del nostre territori, que va viure nombrosos episodis lligats al conflicte, des de les privacions quotidianes a la violència, però també grans mostres de solidaritat compartint, fins i tot, les coses més imprescindibles. Aquesta terra va ser protagonista especial en les darreres setmanes de la guerra: llocs com el Poblet de Petrer, el Fondó de Monòver, el Camp dels Ametlers i el port d'Alacant o el camp de concentració d'Albatera són espais protagonistes del final de la nostra última guerra civil.

El treball que inclou aquesta publicació posa en valor algunes d'aquestes facetes dels esdeveniments històrics, amb documentació important per a la nostra memòria democràtica, molts dels aspectes de la qual són desconeguts per als seus propis habitants. Aquest itinerari sobre Petrer conté fotografies, plànols i textos explicatius rigorosos, que continuen la tasca iniciada en altres municipis, com Alacant, Cocentaina, Dénia, Elda, Monòver, Oriola o Sant Joan d'Alacant, gràcies a un desinteressat equip de col·laboradors als quals ara s'uneix Boni Navarro Poveda.

Tots els que col·laborem en aquesta tasca esperem que el nou volum interessarà els ciutadans de Petrer i les persones que el visiten. És un graó més en

la tasca de construir un ampli repertori de guies i documents que afavorisquen el coneixement i la difusió de la memòria històrica i democràtica de les comarques d'Alacant.

Alacant, gener de 2026

Comissió Cívica d'Alacant per a la
Recuperació de la Memòria Històrica
i Ajuntament de Petrer

Nota de l'autor: el meu agraïment a Isabel Navarro i Fernando E. Tendero per la seua estimable ajuda i especialment a José Ramón Valero Escandell per les seues orientacions i la seua lluita per recuperar i conservar el nostre patrimoni històric i cultural.

Tot va canviar el 18 de juliol de 1936

Ens disposem a emprendre un viatge a través de la història, la memòria i el temps. Fent camí pels carrers i aturant-nos en alguns llocs que en aquells temps van ser testimonis del nostre passat emergiran veus i records d'ahir que un dia van ser protagonistes de la nostra història.

No hi ha dubte que els projectes de vida i els somnis de futur dels nostres avantpassats van quedar truncats el dia 18 de juliol de 1936. Han transcorregut vuitanta-nou anys (tres anys de guerra, prop de quaranta de dictadura i cinquanta de democràcia), i alguns dels llocs que visitarem ja no existeixen o no conserven el mateix aspecte de llavors, però ens valdrem de testimonis i memòries del passat i de les velles fotografies.

El nostre viatge comença en els anys trenta del segle XX. Petrer tenia 5.333 habitants que vivien, amb penes i treballs, de l'agricultura i de la incipient indústria del calçat; cinc fàbriques a Petrer i altres de la veïna ciutat d'Elda donaven faena en la indústria a la mà d'obra excedent de les tasques del camp i les cantereries.

Entre 1915 i 1925, els obrers industrials havien passat del 32,8 % al 53,9 % dels treballadors, mentre disminuïa el sector agrari. El tret diferencial d'aquest creixement era l'extraordinari augment de la població industrial femenina, inicialment poc qualificada, però apta en les variades fases de la producció del calçat.

Des del 1911 es coneix l'existència de diverses societats d'obrers tintorers i teixidors mecànics, picapedrers, obrers agrícoles i sabaters. L'agrupació del Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) hi estava organitzada el 1914 i prompte es van convertir en una de les més importants de la província d'Alacant. També, encara que en menor mesura, els treballadors anarcosindicalistes eren presents en aquestes societats i oficis.

Amb la proclamació de la II República el 1931, els partits i els sindicats van ser legalitzats i les eleccions van deixar pas a un govern de conjunció republicanosocialista al país. A Petrer, el Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) va obtenir la majoria de vots en totes les eleccions generals celebrades des de 1931 a 1936.

El febrer de 1936 el triomf del Front Popular amb un 53,2 % dels vots, enfront del 44,6 % de la candidatura de dretes, va comportar la reposició en els seus llocs dels càrrecs municipals de Petrer, destituïts arbitràriament el 1934.

La situació econòmica, els baixos salaris i, en suma, les precàries condicions de vida van portar els treballadors a convocar una vaga general del sector sabater que es prolongaria mesos i que seria interrompuda per la revolta militar del 18 de juliol. El colp d'estat impulsat per un sector important de l'exèrcit, que havia jurat fidelitat a la República, es va convertir, en pocs dies, en una guerra civil de dimensions internacionals.

El rumb de la història va canviar aquell dia. A partir de llavors res seria igual. El govern municipal va ser substituït per un Comité Antifeixista amb representació de tots els partits i sindicats del poble que havien donat suport a la victòria del Front Popular. Una de les seues primeres mesures va ser detenir les persones sospitoses d'estar en connivència amb els revoltats. A més, van decidir repartir les poques armes en poder seu a homes de confiança amb la finalitat d'organitzar piquets de control en les entrades i eixides de la vila.

A Petrer, les persones acusades de sumar-se a la rebel·lió eren en la seua majoria petits industrials, comerciants, terratinents vinguts a menys i simpatitzants de Falange Espanyola, a més de catòlics que se sentien perjudicats per les lleis del govern de la República. Des de setmanes abans al 18 de juliol, les autoritats del Front Popular vigilaven les freqüents reunions que, amb discreció, se celebraven a la caserna de la Guàrdia Civil, al jutjat o a la farmàcia.

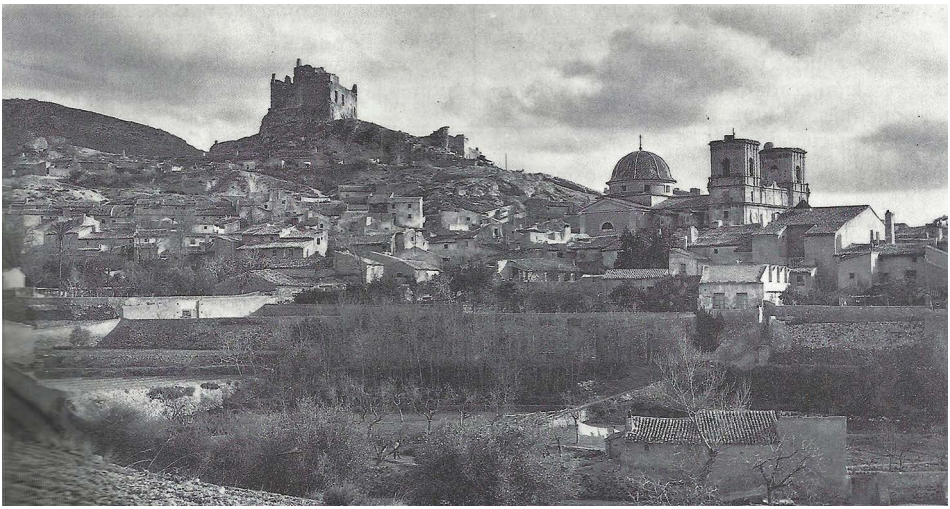
L'octubre de 1936, tres mesos després de la detenció dels sospitosos de donar suport a la revolta militar, el Tribunal Popular constituït a Alacant sentenciava vuit acusats a la pena capital.

Durant els primers mesos de guerra van ser assassinats quatre veïns del poble (entre ells, el rector de l'església de Sant Bertomeu), aquesta vegada sense judici ni possibilitat de defensa, ja que els autors van ser un grup d'incontrolats que els van assassinar impunement davant del buit d'autoritat i l'absència dels organismes coercitius de l'Estat.

Pocs dies després del colp d'estat, una bona colla de joves de Petrer, a més d'una dona, es van enrolar, voluntàriament, en les milícies organitzades pels partits i sindicats per a combatre els revoltats. La serra de Guadarrama guarda en les seues entranyes, nodrint matagalls i llorers, les restes dels millors joves del nostre poble que heroicament perderen la vida defensant Madrid de l'exèrcit rebel.

L'Ajuntament i els seus alcaldes, Luis Amat, *el Bravo*, i Rosendo García, *Pelele*, a pesar que la guerra demanava una dedicació especial, no van deixar de gestionar els problemes que angoixaven la població: faena, abastiment, refugiats… Es van repetir els viatges als ministeris de València i Barcelona a la recerca de préstecs i subvencions amb els quals enllestir la conducció i canalització de l'aigua potable de Puça que proveïa la població, a més de concloure el depòsit d'aigua i pal·liar l'atur obrer.

Des del 18 de juliol, el govern de la República va abaixar els lloguers per decret i va aprovar una moratòria en el

Petrer, vista general en els anys trenta.

pagament; va abaixar el preu de la llum, i l'escassetat de moneda fraccionària va obligar el Consell Municipal a emetre bitllets de 25 i 50 cèntims i d'una i de dues pessetes per a activar el consum.

Amb el pas dels mesos, el nombre de refugiats va anar en augment i també la necessitat d'aliments. Dones i infants de llocs assolats per la guerra arribaven a la nostra comarca, en la rereguarda, buscant refugi i protecció. Moltes famílies de Petrer acolliren en les seues cases xiquets desplaçats de ciutats com Madrid que fugien de les bombes.

Es van construir refugis antiaeris en enclavaments com la Ciutat sense Llei i la plaça de Baix, amb la contribució de dones i xiquets, que van ser els qui van ajudar a traure la terra. Diverses fàbriques d'armes s'havien instal·lat al poble i això ens convertia en un blanc estratègic per a l'aviació (italians i alemanys).

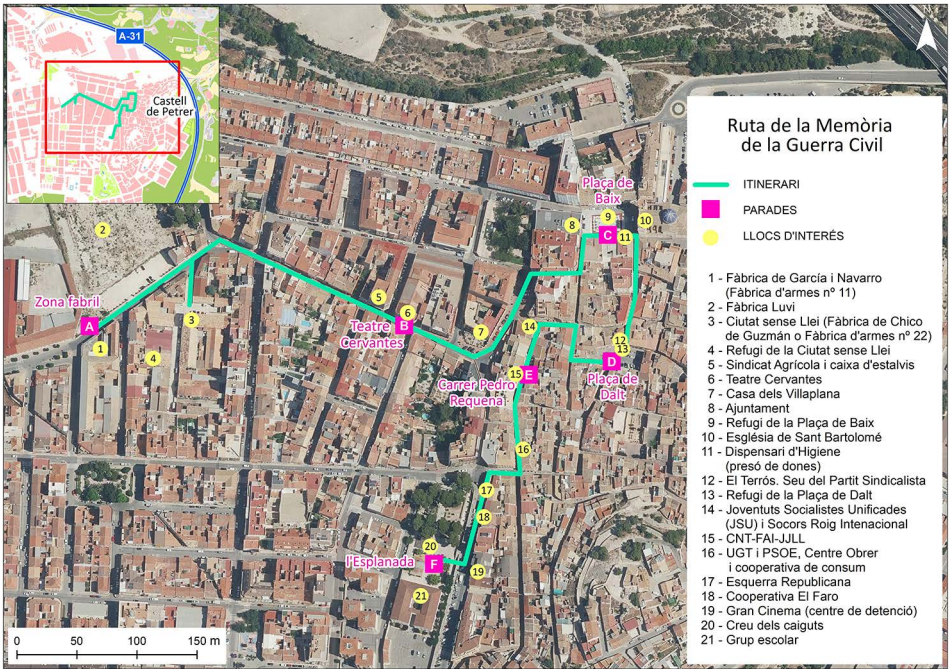
Prop de la partida rural de Santa Bàrbara es troba el Poblet. Es tracta d'una frondosa finca envoltada de jardins i d'una extensa pinada que va ser confiscada al seu amo en esclatar la guerra pel Comité Agrícola del Front Popular de Petrer. La finca va ser destinada a hospital de sang per a combatents de les Brigades Internacionals ferits en combat. També, en aquest lloc, s'instal·laria una colònia per a infants refugiats i, finalment, setmanes abans d'acabar la guerra, el govern de la II República en va ocupar les instal·lacions durant deu dies.

El 28 de març de 1939, l'exèrcit d'ocupació italià va entrar al poble i va nomenar José María Román Maestre alcalde president de la gestora del nou govern municipal franquista. Les detencions amb violència de tots els homes i dones que havien defensat el govern legal de la República no es van

fer esperar. La Guàrdia Civil i la Falange eren els nous amos de la ciutat. El sergent de la caserna de Petrer, Arcadio Sánchez, que havia sigut empresonat per la República, va exercir una repressió duríssima sobre els vençuts, basant-se en denúncies sense provar i testimonis falsos que condemnarien a mort o a llargs anys de presó tots aquells que havien format part del Comité Antifeixista, la Gestora Municipal o en les decisions del Tribunal Popular que havia condemnat vuit veïns a la pena de mort.

L'estudi «La repressió franquista a la província d'Alacant» disponible en l'Arxiu de la Democràcia de la Universitat d'Alacant ens revela que prop de tres-centes persones van patir alguna mena de repressió directa a Petrer. Díhuit persones van ser afusellades, entre elles dues dones; cinquanta veïns van perdre la vida combatent durant els tres anys de guerra i uns cinquanta més van trobar asil a França, Mèxic i al Nord d'Àfrica.

Certament, tot va ser diferent des d'aquell llunyà 18 de juliol de 1936.

Itinerari de Petrer. Font: Dades pròpies i obra derivada d'Ortofoto 2024 CC BY 4.0 © Institut Cartogràfic Valencià, Generalitat Valenciana. Elaboració pròpia. La Comissió Cívica agraeix la col·laboració d'Ángel Sánchez Pardo.

1. La zona fabril: del calçat a l'armament

Comencem l'itinerari en un lloc on en els anys trenta hi havia l'entrada principal. Ací començava la carretera que anava cap a Elda, llavors el carrer portava el nom de Pablo Iglesias i hui Joaquín Poveda. En aquells anys, les fàbriques més importants de calçat s'havien traslladat a aquest nou enclavament. Com podem comprovar, la façana de la fàbrica de calçat de García i Navarro es manté força fidel a la que havia sigut originalment. Davant seu hi havia la fàbrica de mosaics hidràulics del metge Rafael Duyos –actualment desapareguda– i, uns quants metres més avant, es conserven –quasi miraculosament– les columnes que formaven la porta d'entrada de la fàbrica Calzados Luvi, hui transformada en una plaça per als vianants amb jocs infantils i aparcaments. Les fàbriques de Luvi i de García i Navarro van ser des dels anys 30 fins als 80 del segle XX les naus capitanes de la industrialització de Petrer i de la regulació del temps de treball i descans a través dels sons d'alarma que emetien les sirenes o xiulets en l'entrada i l'eixida del treball.

Davant de la porta de Luvi veiem hui un cartell de fusta que ens indica que hem entrat a la Ciutat sense Llei, denominació popular que designa la fragmentació espacial del recinte en petits tallers sense cap planificació. En el recinte, a la dreta, hi ha un cartell sobre el brancal d'una porta que ens indica la seua funció de Cos de Guàrdia per al control de persones, vehicles i mercaderies que entraven o eixien.

Cap a l'interior ens trobem amb una nau industrial, El Faro, utilitzada actualment per joves emprenedors de negocis i on no falten activitats culturals i d'oci. La nau acollia la fàbrica de calçat dels germans Chico de Guzmán, Alfama, convertida durant la Guerra Civil en fàbrica d'armament.

Eixint de la fàbrica El Faro, encara en el recinte de la Ciutat sense Llei, un cartell indica que alguns metres més enllà, en el subsol d'una petita nau, hi havia un refugi antiaeri, hui tancat al públic.

Des de les primeres dècades del segle XX, els treballadors del calçat de Petrer estaven organitzats en els sindicats Unió General de Treballadors (UGT) i Confederació Nacional del Treball (CNT). La consciència de classe s'havia despertat i havia crescut amb les vagues i protestes que havien tingut lloc a la fàbrica de lones de Castelló y Salas, situada a la partida rural de Santa Bàrbara. Vagues constants contra els acomiadaments i els baixos salaris que es

La fàbrica Calzados Luvi el 1935. Foto: Alfonso.

van estendre des de 1912 fins a 1920 i que comptaven amb el suport i la solidaritat dels treballadors de la resta de la província.

Anys més tard, el moviment obrer va anar conquistant més drets polítics i socials a través de vagues, protestes i manifestacions d'àmbit comarcal com en la «vaga del fil», en la qual els treballadors van aconseguir que els empresaris acceptaren les seues demandes. Les fàbriques donaven faena a centenars d'obrers, entre els quals es distribuïa la premsa obrera, socialista i llibertària que els connectava amb les lluites i els discursos de la resta del país.

Quan esclata la revolta militar del 18 de juliol de 1936, els treballadors del calçat de Petrer i comarca feia setmanes que estaven en vaga. Alguns empresaris van fugir o van ser detinguts com a sospitosos de donar suport al colp militar, però les fàbriques no tardaren a tornar a funcionar.

El 18 d'agost, vint-i-tres fabricants de calçat d'Elda i Petrer, amb la participació dels sindicats UGT i CNT, el Comité Antifeixista del Front Popular i l'ajuda del Ministeri d'Indústria i Comerç, van crear el Sindicat de la Indústria del Calçat d'Elda i Petrer (SICEP).

El nou organisme, en el qual participaven sindicats i empresaris, va arribar a donar faena a moltes fàbriques de la comarca i va funcionar com a entitat de compra i venda de calçat, amb

la garantia del crèdit de set milions de pessetes concedit per la banca, i dirigit per un Consell d'Administració format per sis patrons, sis obrers i un secretari del Ministeri d'Indústria. Durant el primer any de guerra es van vendre al voltant de 300.000 parells de botes a la Junta de Compres del Ministeri de Guerra, i mesos més tard, a més de sabates, es van fabricar motxilles, corretjams i polaines per a l'exèrcit, una activitat que donava faena a més de dotze mil treballadors.

Gràcies al SICEP, les petites fàbriques de calçat van superar la situació de crisi o suspensió de pagaments que s'havia donat amb l'esclat la guerra. En algunes es van posar al capdavant els obrers, mentre que en altres van continuar sent els amos els que organitzaven la producció sota el control obrer dels sindicats UGT-CNT. Amb el transcurs de la guerra, la carestia de matèries primeres i la reducció de les vendes van fer que els treballadors anaren perdent jornades de treball fins a arribar a treballar solament un dia a la setmana, encara que continuaven cobrant-ne quatre.

Un fet extraordinari divulgat en el món per Gaston Leval, l'anarcosindicalista francés que ens va visitar, era l'existència en cada empresa de dos *delegats morals,* un per cada sindicat, que eren elegits pels seus companys amb la finalitat de mantenir l'entusiasme i la responsabilitat en el treball.

Vista antiga de la Ciutat sense Llei. Foto: Museu Dámaso Navarro de Petrer.

El març de 1937, un decret del Govern va autoritzar les fàbriques amb més de cinquanta treballadors a ser col·lectivitzades, socialitzades, o bé convertir-se en cooperatives. A Petrer, els sindicats UGT i CNT van decidir que les fàbriques confiscades i adherides al SICEP (Calzados Luvi, García y Navarro, Alfonso Chico de Guzmán, Francisco Agatángelo i la regentada per Antonio Arráez) passaren a ser col·lectivitzades, amb el nom d'Indústries Col·lectivitzades del Calçat de Petrer. Antonio Arráez en va ser nomenat president; Ricardo Villaplana va ser representant de la patronal i Hernán Verdú, dels sindicats; Enrique Verdú actuava de secretari, i els oficinistes Aurelio Arnedo, Daniel Andreu i Gabriel Sánchiz, com a vocals.

Encara que des de març es va constituir la nova societat, la cessió oficial de les fàbriques va ser acceptada i signada pels amos el mes de juny de 1937 a l'ajuntament. Setmanes després, els empresaris van ser requerits pel Banc Popular d'Alacant perquè acceptaren cadascun d'ells, amb la seua signatura, una garantia d'un milió de pessetes per a cobrir el deute de 700.000 pessetes que mantenien amb el banc.

La prolongació del conflicte i la dificultat de proveïment de material de guerra van obligar el Govern a reconvertir moltes indústries en fàbriques bèl·liques. La caiguda del territori basc en mans de l'exèrcit franquista i les dificultats de defensa de Castelló i València van fer necessari traslladar les fàbriques de la Unió Naval de Llevant i els seus operaris a Petrer, Elda i altres pobles de la província.

La Fàbrica d'Armes número 11 es va instal·lar en la factoria d'Alfonso Chico de Guzmán i la 22, a la fàbrica de García y Navarro, dependents de la Subsecretaria d'Armament de l'Exèrcit. Tècnics asturians i valencians es van desplaçar a Petrer, prop de 250 operaris treballaven per torns de huit hores les 24 hores del dia. Els obrers cobraven un salari diari de quinze pessetes, tenien la condició de militaritzats i estaven exempts d'incorporar-se a l'exèrcit en cas de ser mobilitzats.

Diverses peces de la pistola R.E. Astra 400 es fabricaven i es muntaven a la Ciutat sense Llei, així com canons i metralladores, i es revisaven fusells russos i txecs. Segons l'historiador J. M. Santacreu, «la fabricació d'armament es va convertir a la província d'Alacant en la primera activitat industrial, ja que ocupava gairebé deu mil treballadors».

Davant de possibles bombardejos de l'aviació franquista, per a assegurar la protecció dels treballadors es va construir en el subsol un refugi antiaeri que es conserva actualment deteriorat i tancat al públic. El refugi baixa fins a uns quinze metres de profunditat i s'hi accedeix per una escala coberta per una tapa metàl·lica en el terra, a l'interior d'una fàbrica allunyada de la nau principal. Després de davallar per l'escala quatre trams, s'arriba a una galeria que es bifurca en tres direccions, tapiades en l'actualitat. No hi ha dubte que una devia recórrer els habitatges existents

Interior del refugi antiaeri de la Ciutat sense Llei, utilitzat anys després per al conreu del xampinyó. Foto: Arxiu de l'autor.

actualment en direcció a la fàbrica d'armes número 22B, instal·lada en la factoria de García y Navarro, també de grans dimensions, ja que en una de les seues naus es fabricaven dos-cents obusos diaris i els seus forns de fosa estaven encesos dia i nit.

Reculem sobre les nostres passes, però abans d'eixir pel carreró del Cos de Guàrdia veiem a la dreta una petita nau usada com a menjador pels treballadors de les fàbriques d'armes reconvertida en local d'Auxili Social de Falange Espanyola després de la guerra.

Fàbrica de García y Navarro el 1935. Foto: Alfonso.

2. El carrer de la modernitat: Gabriel Payá

Deixem arrere l'avinguda de Joaquín Poveda i veiem una illeta on, a principi del segle passat, s'alçava una creu de pedra que assenyalava l'entrada del poble i el límit des d'on els familiars dels difunts acomiadaven el dol abans d'enfilar el camí del cementeri. El carrer porta el nom de qui va ser alcalde i gran hisendat local del poble, Gabriel Payá, *el Moro*.

Aquest carrer era molt freqüentat per ser camí obligat per a anar a treballar a les fàbriques. Hi havia uns quants cellers i en el número 44 es trobava el primer cinema que va tenir Petrer a finals el segle XIX, propietat del reconegut mestre d'obres Bartolomé Poveda. Hui podem contemplar la bona conservació de la seua façana.

Continuem fent via i arribem a l'edifici on, el 1927, es va instal·lar la seu del Sindicat Agrícola i Caixa Rural d'Estalvis i Préstecs. Aquesta institució va ser fundada el 1908 per quaranta xicotets agricultors que van hipotecar les seues cases per a obtenir crèdits i bestretes de capital amb la finalitat de comprar llavors i fertilitzants. El 1918, el sindicat va poder concedir petits préstecs, obrir llibretes d'estalvi i vendre productes per al camp.

Anys més tard, el Sindicat Agrícola contribuirà amb la donació de cent pessetes a l'adquisició del mobiliari per a les Escoles Nacionals inaugurades per la República. El 1932 va construir una almàssera en els terrenys limítrofs, on actualment s'alça un edifici de diverses plantes, ocupat en la planta baixa per l'actual cooperativa de crèdit Caixapetrer (Cajamar), hereua de la primera cooperativa.

El 1934, el Sindicat Agrícola va donar el seu suport a la Cooperativa Popular d'Edificació i va encoratjar la creació d'escoles rurals per a alfabetitzar la població llauradora. Per necessitats de la guerra, la seu social va ser ocupada durant uns quants mesos per la Cooperativa de Calçat, i també el Consell Municipal la va ocupar com a magatzem de bellotes.

El 1936, dirigents del sindicat van ser empresonats i assassinats per sentència d'un tribunal popular, acusats de donar suport a la revolta militar. Durant els tres anys de guerra, quatre presidents van dirigir l'entitat: Higinio Verdú Maestre, José María Bernabé Poveda, Heliodoro Tortosa Rodríguez i José María Beltrán, mentre que Pura Villaplana va ocupar el càrrec de secretària. En acabar el conflicte, la Junta Rectora va ser destituïda i una nova directiva, sota la presidència de José Poveda Payá, va aprovar

Façana de l'antic Teatre Cervantes. Foto: Arxiu Municipal de Petrer.

l'expulsió dels anteriors rectors i la baixa dels socis cooperativistes donats d'alta durant els anys de guerra.

El 1938 funcionaven cinc col·lectivitats agràries a Petrer: el Sindicat Agrícola i Cooperativa d'Estalvis i Préstecs, amb quaranta-dues finques, Agricultors Lliures Societat Llauradora La Lealtad, el Sindicat Agrícola d'Izquierda Republicana, i la Col·lectivitat Cooperativa de Petrer integrada per UGT-CNT, que havia confiscat tretze finques i que estava presidida per Germán Payá. Els propietaris de les finques confiscades eren en la majoria terratinents forans, d'Alacant: Ricardo Pérez Lasaleta, amo de les finques la Gurrama i l'Esquinal; Pedro Pompeyo Castelló, de Rabosa; Plácido Gras, del Poblet. En acabar la guerra, totes les finques van ser restituïdes als seus amos.

Just al costat de l'edifici de Caixapetrer hi ha el Teatre Municipal Cervantes, construït per l'hisendat terratinent i exalcalde Gabriel Payá, *el Moro*, al qual ens hem referit adés. La cronista local Mari Carmen Rico escriu respecte de l'edifici: «No se sap la data precisa de

Casa de la família Villaplana. Foto: José Esteve.

la construcció, possiblement va ser entre 1880 i 1890. En altres temps havia tingut una façana espectacular, molt en la línia de l'arquitectura academicista tan en voga a les acaballes del XIX, que malauradament hui no s'ha conservat.»

El Teatre Cervantes, al llarg de la seua història, ha exercit un paper de primer ordre en la vida cultural i política de Petrer, i continua sent testimoni excepcional dels esdeveniments que configuren la nostra història. El 8 de setembre de 1912 *El Periódico para Todos* escriu que «es va celebrar al Teatre Cervantes un míting societari per a protestar contra els patrons de la fàbrica de teixits» [Castelló y Salas]. El març del 1929 hi va debutar el Quadre Artístic de la Joventut Socialista amb la comèdia dramàtica *¿Quién es mejor?,* de Miguel Rodríguez Seisdedos, conegut com el *poeta dels humils*. El juliol de 1930 serà el Quadre Artístic de la Joventut Socialista d'Elda el que hi represente l'obra del socialista Vicente Lacambra titulada *El supremo juez*.

El 17 d'abril de 1930, durant la *vaga del fil*, es va celebrar en el teatre una assemblea de treballadors per a donar lectura a les propostes dels patrons i una conferència a càrrec del socialista Luis Arráez amb la finalitat d'explicar la importància del comité paritari en la negociació dels conflictes de les empreses.

El desembre de 1936, la companyia de teatre de nom Pesaxtrel va representar l'obra *España en sangre,* escrita pel socialista José Pérez Beltrán. La recaptació estava destinada a benefici del Socors Roig Internacional (SRI). La companyia estava formada per les dones joves de Petrer Társila Aracil, *la Merenga*; Antonia Reig, i Libertad Brotons, a més d'altres actors de la veïna població de Saix. L'obra narrava l'enfrontament del poble espanyol en dos bàndols i acabava amb el públic pujat a l'escenari que s'unia als treballadors que marxaven a combatre en la guerra.

També l'Agrupació Artística de la CNT, dirigida per Alejandro Hernández, hi va representar el gener de 1937 *El juzgado se divierte*, obra còmica en tres actes original d'Antonio Paso. El preu de la localitat era d'una pesseta, «un preu molt moderat per a estar assegut», deia en el cartell.

Teresita Poveda, Matilde i Joaquina Herrero encapçalaven un extens repartiment que anunciava que, en acabar l'obra, la primera actriu eixiria a cantar i que una xiqueta evacuada de Madrid recitaria uns versos.

No hi ha dubte que el Teatre Cervantes va ser i continua sent el cor de la ciutat, testimoni de mítings i conferències, fires del llibre, saló de ball i de meses electorals, i, sobretot, espectador callat de cinema, de teatre, confident dels besos furtius i atemorits davant del NO-DO i el «Cara al sol» del temps que estava per venir.

Deixem el teatre i continuem fent camí fins a trobar-nos amb una casa senyorial, la més emblemàtica del Petrer. Va ser construïda el 1928 i és coneguda com la Casa dels Villaplana. L'habitatge té tres altures amb jardí tancat davanter i no s'hi ha fet cap reforma estructural des que es va construir.

Els germans Villaplana, Luis i Ricardo, procedien d'una família humil. Luis va treballar fins al 1913 com a encarregat de les calderes a la fàbrica de lones de Santa Bàrbara Més tard, es va traslladar a viure a Madrid i després de treballar en diversos oficis es va convertir en un artesà que confecciona sabates a mesura. El seu germà Ricardo va seguir els seus passos i primer es va guanyar la vida com a remer al parc del Retiro, treball que li va facilitar conéixer personalitats de negocis que, amb l'esclat de la Primera Guerra Mundial, van aprofitar la demanda de calçat a Europa.

De retorn a Petrer, no van tardar a transformar el seu talleret en una fàbrica, Calzados Luvi, que va donar faena a més de 350 obrers. Luis Villaplana va ser nomenat alcalde de Petrer el 1925, durant la dictadura de Primo de Rivera. La construcció de les Escoles Nacionals i el matador municipal van ser el seu principal llegat municipal. Durant la Guerra Civil no va ser empresonat, però li aconsellaren que renunciara a la vida pública per a evitar possibles altercats.

El seu germà Ricardo professava idees anarquistes en la seua joventut. Al seu retorn d'un viatge a Alemanya el 1929, va prohibir fumar a la fàbrica, cosa que va provocar una vaga dels treballadors que acabaria amb l'acord de poder continuar fumant dins de la fàbrica fins a una hora i mitja abans de l'eixida.

Carrer de Gabriel Payá el 1935, a l'eixida de la faena. Foto: Alfonso.

3. Plaça de Baix. Plaça de la República

Deixem arrere la casa dels Villaplana, continuem cap a l'esquerra i veiem unes terrasses que pengen dels habitatges que tenen la façana principal al carrer Pedro Requena. Un té un ampli balcó folrat de fusta conservat amb cura pel pintor Eduardo Ibáñez, *Edu*.

Prompte entrem en un eixample conegut popularment com el Derrocat, encara que oficialment el seu nom és Cánovas del Castillo. El Derrocat té l'origen en la Guerra Civil, pel fet que diverses cases d'aquest enclavament van ser expropiades i enderrocades per la seua situació d'abandó i ruïna amb la finalitat d'obtenir un eixample en l'entrada cap a la plaça on era l'ajuntament.

Continuant a la dreta eixirem al carrer Miguel Amat, antic carrer del Trinquet, on un reduït Partit Comunista d'Espanya (PCE) va confiscar un habitatge per a establir la seu. De seguida arribem a la plaça de Baix, denominada plaça de la República el 1931, en la qual es troba des de fa segles l'ajuntament. La plaça és el fòrum de la ciutat, centre de la vida política, econòmica i religiosa, on algunes façanes revelen l'existència de rics terratinents i distingits habitants d'una altra època.

L'edifici de l'ajuntament que ara veiem no manté cap semblança amb el que hi havia durant la II República i la Guerra Civil. L'antic, alçat el 1888, va ser totalment reformat el 1950 i després enderrocat el 1975, amb la qual cosa es va destruir tot el que tenia de singular i històric, com el seu artístic balcó en la façana principal.

Des de la proclamació de la II República l'abril de 1931, el Partit Socialista sempre va obtenir la majoria de vots en totes les eleccions i consultes celebrades a Petrer. El socialista José María García Verdú va ser alcalde fins a mitjan 1934, quan va ser destituït arbitràriament pel governador civil i substituït per l'industrial Santiago García, del Partit Radical Republicà. Mesos després, amb motiu de la vaga revolucionària d'Astúries, diversos regidors i dirigents del Partit Socialista van ser empresonats durant cinc mesos, crispant i radicalitzant la convivència ciutadana fins arribar al punt àlgid durant la campanya electoral de febrer de 1936 que va donar el triomf al Front Popular.

Amb les primeres notícies de la revolta militar del 18 de juliol es va crear un Comité de Defensa Antifeixista sota la presidència del socialista Luis Arráez Martínez i la participació de tots els partits i sindicats que formaven el Front Popular. La primera mesura va ser

aplicar el ban del governador civil que ordenava a la població entregar les armes a l'ajuntament. El comandant de la caserna de la Guàrdia Civil, Arcadio Sánchez, i altres veïns s'hi van negar, en espera de nous esdeveniments que pogueren afavorir els revoltats.

Tot va canviar a partir d'aquell mes de juliol de 1936. Hi havia treballadors que pensaven que el moment de la revolució social havia arribat i que defensar amb les armes una república burgesa no era l'objectiu pel qual havia de lluitar la classe obrera: per a ells, havia arribat l'hora de col·lectivitzar la terra i socialitzar les fàbriques. D'altra banda, els revoltats anaven deixant al seu pas matances, saquejos i destrucció, com a Sevilla i Badajoz.

Durant els primers mesos van deixar de funcionar els aparells administratius, judicials i coercitius de l'Estat. Ningú va poder impedir que s'incendiaren esglésies o s'assassinaren sense judici les persones, una guerra civil havia començat. Es van empunyar les armes i en les trinxeres van parlar els canons i, com passa sovint, els homes més conscienciats en la defensa dels drets humans i els valors de la llibertat no van tornar amb vida de la batalla. També molts infants innocents van morir sota la runa de les ciutats bombardejades. La història d'Espanya es va vestir d'heroisme i de barbàrie, tot estava canviant i ja no seria res igual.

Assegurar l'alimentació de la població va ser una de les tasques prioritàries del govern local. Els alcaldes Luis Amat, *el Bravo*, i Rosendo García, *Pelele,* van ser els principals garants de cobrir, en un territori de rereguarda, les necessitats d'una població en guerra. Amb el retorn al treball, les fàbriques i els tallers van començar de nou a treballar i a tenir comandes gràcies al Sindicat d'Indústries del Calçat d'Elda-Petrer (SICEP).

El govern municipal va haver de donar solució a nous problemes: allotjar els xiquets refugiats de Madrid i d'altres bandes, garantir el menjar a la població, aturar la inflació davant l'escassetat d'aliments, repartir les targetes de racionament, assegurar el proveïment d'aigua potable des de la mina de Puça… Malgrat els seus esforços, mesos després d'esclatar la guerra, una manifestació de protesta de dones lactants recorria els carrers de Petrer demanant llet per als seus fills.

El trasllat el mes de juliol de 1938 de diverses fàbriques d'armes de la Subsecretaria d'Armament convertia Petrer en un blanc estratègic per a ser bombardejat. Per aquest motiu, el Govern Civil va comunicar a l'ajuntament que li havia designat un tècnic i un ajudant de la Direcció d'Obres Públiques d'Alacant per a dirigir la construcció de refugis. Les dones, les persones grans i també els xiquets del poble van ajudar en la tasca de traure terra del subsol.

L'Ajuntament, davant del problema d'escassetat de moneda fraccionària en circulació, va haver d'emetre paper moneda durant el primer trimestre de 1938: bitllets de 25 i 50 cèntims i d'1 i 2 pessetes. Els bitllets portaven la signatura de l'alcalde Rosendo García i eren coneguts popularment com a rosendets.

LUIS ARRÁEZ MARTÍNEZ

Fotografia de Luis Arráez, cedida per Pedro Payá.

Natural d'Almansa i veí de Petrer. Industrial del calçat, militant del PSOE des de 1919. President del Partit Socialista a Petrer des de 1930. Va ser elegit regidor pel PSOE en la veïna ciutat d'Elda el 1931. Compromissari en l'elecció de Manuel Azaña per a president de la República espanyola. El 1934 va ser empresonat acusat de ser un dels capitostos a Petrer de la vaga revolucionària d'octubre. Vocal de la Comissió Provincial de Confiscació d'Indústries. Vocal suplent en el Tribunal Popular d'Alacant; president de la Diputació d'Alacant fins a desembre de 1936. Governador civil de Màlaga fins a la caiguda de la ciutat el febrer de 1937 i secretari general de la Federació Socialista d'Alacant. Va fer servir els seus càrrecs i influències per a impedir assassinats sense judici previ i els intents de diversos anarquistes d'incendiar la presó. En acabar la guerra va ser acusat de l'incendi de l'església parroquial i de la detenció i l'execució de huit veïns de Petrer per un tribunal popular d'Alacant del qual no havia format part. Va ser acusat de pertànyer a la maçoneria i de ser comissari regional del Servei d'Intel·ligència Militar (SIM). Declarat oficialment en parador desconegut en acabar la guerra, va ser detingut el desembre de 1939 quan intentava travessar la frontera de la Línea de la Concepción (Cadis). Abans del seu trasllat a la presó d'Alacant va ser portat a Petrer, on va ser colpejat i maltractat. Un consell de guerra celebrat a Alacant el 16 d'abril de 1940 el va condemnar a la pena de mort. Va ser afusellat el 12 de juliol de 1940 a Alacant i llançat a una fossa comuna del cementeri.

El 22 de maig de 1938, prop de tres mil persones, segons les actes municipals, es van aplegar a la plaça de la República (plaça de Baix) convocats per l'ajuntament per a donar lectura pública i suport als Tretze Punts del Govern del president Juan Negrín. El seu objectiu era enfortir la unitat de tots els partits i sindicats, defensar la independència nacional amb la retirada d'exèrcits estrangers i proposar una eixida negociada per a posar fi a la guerra. L'alcalde, Rosendo García, va preguntar als reunits si hi estaven d'acord, i el suport dels congregats en la plaça fou unànime.

En la plaça també podem veure l'església de Sant Bertomeu Apòstol. El temple catòlic (una hipòtesi indica que

segles arrere havia sigut mesquita àrab) es va construir en 1779-1783 i la seua última ampliació és de 1859-1863. L'escut heràldic esculpit en el frontis de la porta principal és del comte de Puñonrostro, també comte d'Elda, amo i senyor d'Elda, Petrer i les Salines.

El 23 de juliol de 1936, al cap de pocs dies d'esclatar la revolta, l'església de Sant Bertomeu va ser saquejada i incendiada, i les seues imatges i vestimentes, destruïdes, així com les tres escultures dels sants apòstols que remataven la façana exterior. Les campanes de la torre no van córrer millor sort, ja que van ser llançades a la plaça i, després de tres mesos d'abandó, traslladades a una fosa per a ser convertides en canons i projectils. L'anticlericalisme, alimentat durant anys per la conjunció corrupta d'altar i tron, es va revenjar a través d'una via violenta i equivocada que no ajudaria gens a la resolució dels conflictes.

Durant els tres anys de guerra, l'església es va fer servir de primer com a presó i més tard com a magatzem de maquinària i ferramenta. El rector, Bartolomé Muñoz, va ser assassinat el mes de setembre de 1936 a Cabdet, el seu poble natal, per un grup de pistolers incontrolats de la FAI, els quals, com a senyors de la guerra, actuaven impunement i al marge del Govern i de la llei.

Plaça de la República i església de Sant Bertomeu abans de l'incendi i saqueig del seu interior.
Foto: Museu Dámaso Navarro de Petrer.

Antic dispensari d'higiene, actualment Oficina de Turisme, destinat a presó de dones quan va acabar la Guerra Civil. Foto: Arxiu Municipal de Petrer.

Deixem la plaça de Baix per a tombar cap a la dreta, però abans ens aturarem en l'edifici de color vermell, que ara ocupa l'Oficina de Turisme, perquè aquest lloc va ser presó de dones en acabar la guerra. Trenta-sis dones van ser detingudes a Petrer i recloses temporalment fins a ser traslladades, mesos després, a les presons de Monòver i d'Alacant. Era freqüent, entre els castics suportats per aquestes dones, rapar-los els cabells i obligar-les a ingerir oli de ricí, i després recórrer els carrers del poble entre burles i insults. Una vegada complida la condemna, algunes d'aquestes dones no van tornar mai a Petrer.

Ajuntament de Petrer el 1935. Foto: Alfonso.

4. Plaça de Dalt. Plaça de la Llibertat

Per a accedir a la plaça de Dalt, anomenada plaça de la Llibertat durant la República, prenem el primer carrer a la dreta. De seguida veiem a l'esquerra els carreus d'un edifici senyorial amb la data 1779 gravada en la llinda de la porta i, a més, si ens hi fixem, l'habitatge està cobert amb una singular cúpula de les mateixes dimensions que les voltes laterals de l'església de Sant Bertomeu.

El poeta Francisco Mollá Montesinos va viure en aquesta casa amb Justa, la seua dona, durant uns quants anys, i ell mateix relata que l'única ocasió en què va empunyar una arma va ser per a defensar el mossén de la ira de milicians incontrolats durant els primers dies de la rebel·lió militar.

Deixem a l'esquerra un carreronet, herència del nostre passat morisc, que condueix a una placeta on la mare d'Azorín, María Luisa Ruiz, va viure durant anys. Sense aturar-nos, pugem per una xicoteta rampa que ens porta a la plaça de Dalt, anomenada plaça de la Llibertat durant la II República.

La plaça és un espai poligonal delimitat per edificacions senyorials de dues i tres altures a extramurs del que un dia havia sigut el poblat andalusí. Testimonis orals afirmen que durant la guerra s'hi va construir un refugi antiaeri, encara que fins ara no hem trobat evidències materials que ho demostren. En les primeres dècades del segle XX s'utilitzava com a lloc de celebració del ball de moda que amenitzava les nits d'estiu, i una de les façanes de la plaça servia per a projectar pel·lícules de cinema a l'aire lliure.

La rellevància d'aquesta plaça durant la República queda patent per la presència del mercat setmanal, un hostal i diversos cafés el Café Central o Nacional, també l'Industrial i, més tard, El Terròs. Aquest últim acollia la seu de la Unió de Festejos de Sant Bonifaci Màrtir i la Banda de Música. Durant la Guerra Civil, el Partit Sindicalista, fundat per Ángel Pestaña, va confiscar l'edifici.

El Partit Sindicalista va ser un partit creat el 1932 per un sector moderat de l'anarcosindicalisme. El seu propòsit era que la lluita sindical no estiguera supeditada als interessos dels partits polítics. El seu periòdic, *El Sindicalista*, informava el maig de 1935 de la celebració d'un míting en el Teatre Cervantes amb motiu del Primer de Maig. Hi van intervenir Juan Bautista Brotons i Francisco Mollá, que ocupava la presidència. Aquest últim (conegut anys després com a poeta) va participar activament en la campanya electoral que donaria la victòria al

Plaça de Dalt a mitjan segle xx. Foto: Museu Dámaso Navarro de Petrer.

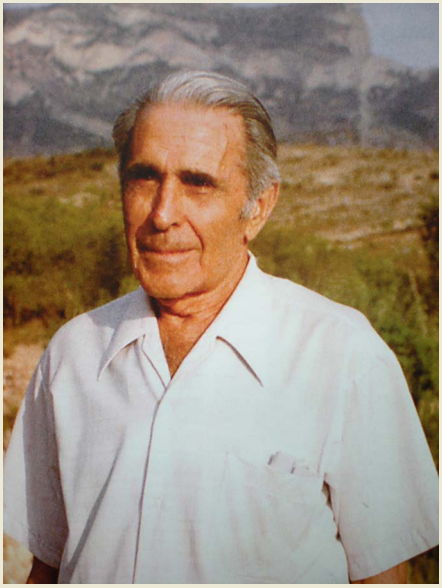
Front Popular i era assidu col·laborador del diari nacional *El Sindicalista,* el director del qual era el president del partit, Ángel Pestaña. Entre els articles publicats per Paco Mollá destaca el que porta per títol «Incongruencias», amb data 1 de febrer de 1936. Mollá hi escriu que Gil Robles «ara esgrimeix amb alguna freqüència els articles de la Constitució que tant havia combatut i que havia qualificat d'antiespanyola».

Amb data 4 d'octubre de 1937, el Consell Municipal aprovava per unanimitat la proposta de confiscació de les finques urbanes en la plaça de la Llibertat, 1, i del carrer Prim, 6, propietat de Silvestre Navarro Poveda, per «considerar els seus propietaris desafectes al règim i algun d'ells haver desaparegut». Van ser membres destacats del Partit Sindicalista Juan Bautista Brotons Maestre, Francisco Galiano García, Emilio Poveda Beltrán i Eusebio Rico Alcaraz, que durant la guerra van ocupar càrrecs en l'ajuntament i en el Comité Antifeixista.

Des de la plaça, pel carrer Vicente Amat, magistrat de l'Audiència de Barcelona nascut a Petrer, arribem al carrer Prim. Al fons tornem a veure la casa dels Villaplana i una costereta on històricament se situava el desaparegut portal de Sant Roc, lloc emblemàtic per ser una de les portes d'accés a la vila fins al segle XIX.

FRANCISCO MOLLÁ MONTESINOS

Natural i veí de Petrer. Sabater mecànic, afiliat a la UGT el 1925. El 1935 va ser fundador del Partit Sindicalista a Petrer, del qual va ocupar la presidència. Va col·laborar en les pàgines del diari nacional *El Sindicalista* i el gener de 1937 es va enrolar voluntari en l'exèrcit de la República, en què va obtenir el grau de sergent en el sector de sanitat. Durant la conflagració va col·laborar amb poemes i relats curts en el butlletí *Octubre,* de la 30a Brigada Mixta.

Poeta Paco Mollá, condemnat a trenta anys de presó. Foto: Arxiu Fundació Francisco Mollá.

Una volta acabada la guerra va ser detingut acusat de pertànyer a una lògia maçònica, haver practicat nudisme integral en el camp i participar en el saqueig de l'ermita de Rabosa. No obstant això, un informe sol·licitat per l'Auditoria Militar que el va jutjar deia que Paco Mollá va impedir l'agressió al capellà del poble per part d'uns milicians incontrolats.

Francisco Mollá va ser detingut l'11 de juny de 1939 i deixat en llibertat poc després sense càrrecs. De nou, el 20 de setembre de 1939 va ser detingut a Petrer i portat al camp de concentració de Monòver, on va romandre fins al 7 de novembre de 1940. Traslladat al Reformatori d'Adults d'Alacant, el 13 de desembre de 1940, un consell de guerra el va condemnar a trenta anys de presó. El 20 de juliol de 1945 va ser traslladat a Madrid per a ser jutjat per pertànyer a la maçoneria. Jutjat el 15 d'octubre de 1945. Va obtenir la llibertat condicional el 15 de febrer de 1946. Una nova auditoria amb data 29 d'abril de 1947 concloïa «que no sembla provat que cometera els delictes». Paco Mollá havia complit set anys de presó.

5. Francos Rodríguez: un carrer polític i social

Pocs carrers de Petrer contenen tanta història i han canviat de nom tantes vegades com aquest. El maig de 1936, el carrer Pedro Requena portava el nom de Francos Rodríguez en honor d'un ministre de Gràcia i Justícia del govern de Primo de Rivera; més tard va passar a denominar-se carrer Luis Sirval, periodista assassinat durant la Revolució d'Astúries, i passats dos anys va ser substituït pel nom del líder sindicalista Ángel Pestaña, mort el desembre de 1937.

En aquest carrer van viure diversos alcaldes de Petrer de les primeres dècades del segle XX com Luis Ponti i Vicente Castelló, i hi van tenir la social diversos partits i sindicats. Va ser un carrer important, acollia l'administració de correus regentada per Melchor Mares, el casino de la República i locals dedicats a escoles. Alguns edificis que es conserven actualment tenen terrasses amb eixida al carrer Gabriel Payá des de les quals en aquesta època s'informava de l'evolució de la guerra amb uns altaveus.

El primer dels habitatges que hi trobem, que porta el número 2, va ser confiscat el 1937 per les Joventuts Socialistes Unificades (JSU) i el Socors Roig Internacional (SRI) a Dolores Amat Furió, vídua de l'advocat Joaquín Izquierdo, resident a València, i anterior propietari de la finca el Poblet fins a la seua venda a Plácido Gras. La casa s'ha conservat sense a penes reformes i consta de dues plantes amb façana a diversos carrers. Durant la guerra, un altaveu instal·lat a la terrassa donava la informació dels comunicats de guerra a la població i arengava els veïns a continuar resistint.

El maig de 1936, les Joventuts Socialistes s'havien fusionat amb les Joventuts Comunistes i havien creat les Joventuts Socialistes Unificades (JSU). En aquest nou partit, els joves desenvolupaven una àmplia tasca de formació i propaganda a través de conferències, mítings, eixides al camp, teatre, recollida de diners, roba i aliments per al front i per als xiquets refugiats a Petrer. El secretari general de la JSU, Salustiano Espí, va ser nomenat l'abril de 1937 administrador gerent de la finca confiscada el Poblet.

Cal destacar l'enorme i generosa contribució que les Joventuts Socialistes Unificades van fer en defensa del govern legal de la República. Pocs dies després de la revolta militar, un bon nombre de joves de la JSU de Petrer ja

Cartell del Socors Roig Internacional en suport dels infants evacuats.

eren a Madrid defensant la capital d'Espanya a la serra de Guadarrama. Enrolats com a voluntaris des de l'1 d'agost de 1936 en el Batalló Octubre II, molts perdrien la vida en combat. Entre ells, Francisco Beltrán, *Bacallaret*; Bonifacio Mollá; Ventura Micó, i el sindicalista Vicente Aracil. Altres van ser greument ferits com Remedios Jover Cánovas, *la Casera*, ascendida a tinenta per coratge i heroisme.

Continuant la nostra passejada, en el número 6 de l'actual carrer Pedro Requena trobem l'habitatge, molt ben conservat, del pintor Eduardo Ibáñez, *Edu*. Durant la República, en aquesta casa va viure l'administrador de correus, Melchor Mares. En el número 10 se situa un habitatge de dues plantes i soterrani que en aquesta època va acollir un col·legi de xiquets en el pis superior i, en els baixos, la seu del Partit Republicà Radical, que presidia Alejandro Lerroux. El partit va ser prohibit el 36 pel seu suport al colp militar, i l'habitatge, confiscat pel sindicat CNT, la Federació Anarquista Ibèrica (FAI) i les Joventuts Llibertàries (JJLL).

En les eleccions municipals d'abril de 1931, el Partit Republicà Radical havia obtingut cinc regidors i l'alcaldia en la persona de l'industrial Santiago García, per acord de la conjunció electoral republicanosocialista. Cinc mesos després, l'alcaldia va passar a les mans de José García Verdú, del Partit Socialista, per desavinences respecte de la presa de possessió dels dos edils monàrquics, la supressió de la caserna de la Guàrdia Civil, la suspensió de festes o la prohibició dels actes religiosos al carrer. Les relacions polítiques entre els dos partits es van anar deteriorant i van acabar enfrontant-se, com es pot comprovar en el setmanari *Polémica*, òrgan del Partit Republicà Radical que dirigia Gabriel Brotons Payá, afusellat durant els primers mesos de la guerra, i els escrits satírics de l'industrial Alfonso Chico de Guzmán. Els seus articles sota el pseudònim Juan del Pueblo Sufrido feien burla i criticaven amb una ironia brillant la política socialista i els successos de la vida quotidiana de Petrer.

El 1937, tot l'edifici del número 6 es va convertir en la seu de la CNT-FAI i de les Joventuts Llibertàries (JJLL) amb aules i biblioteca en el pis superior. Eren membres de l'organització vells lluitadors com el sabater autodidacte José Espí, Ernesto Maestre, Liborio Montesinos, Vicente Rodríguez, a més de nombrosos joves com Vicente Aracil, pèrit industrial i, sens dubte, un dels més capacitats de l'anarcosindicalisme local, i dones com Libertad Brotons, María Soriano, Dolores Marcos o Carmen Montesinos.

Les activitats que organitzaven les JJLL estaven la majoria relacionades amb la cultura i l'ajuda solidària. El llibre de registre de la biblioteca conservat en l'actualitat dona testimoni de l'existència d'un total de 1.142 volums. Els joves militants anarquistes treballaven a les fàbriques que proveïen d'armes i de roba l'exèrcit, treballaven durant la collita en els camps confiscats i col·laboraven en l'acollida i les necessitats de les famílies refugiades arreplegant

Vista recent de l'antic carrer de Francos Rodríguez (hui, de Pedro Requena), amb el local de la Cooperativa Socialista de Consum en primer pla.

fons a través d'activitats culturals com el teatre. El grup artístic-teatral de les JJLL, sota la direcció d'Alejandro Hernández, va posar en escena l'obra *Nuestra Natacha*, d'Alejandro Casona, o *Castilla roja*, aquesta última escrita pel director teatral.

Les joves llibertàries María i Josefa Soriano treballaven en la secció d'aparat de la fàbrica Calzados Luvi. Durant la guerra, Josefa va ser elegida com la vocal del consell de fàbrica responsable de la marxa de la producció. Estava afiliada a l'organització feminista Mujeres Libres, amb un programa orientat a la conscienciació i defensa dels drets de les treballadores i a l'emancipació de les dones de l'esclavitud i la ignorància.

Josefa Soriano va assistir al ple regional de Mujeres Libres celebrat a València el 28 de maig de 1938, en què es va discutir sobre l'emancipació femenina i la seua lluita paral·lela entre l'alliberament de la humanitat i l'alliberament de la dona.

La seua germana María Soriano va ser la primera dona a ocupar una regidoria a l'Ajuntament el maig de 1938. L'alcalde, Rosendo García, en la seua presa de possessió va afirmar haver vist de bon grat la designació de vocal d'aquest ajuntament a María Soriano Beltrán i es complau de fer-ho constar així, ja que això denota el progressiu desenvolupament de la vida ciutadana que concedeix a la dona idèntics drets que a l'home, les quals poden compartir les tasques edilícies i exercir altres càrrecs de caràcter públic, i proposa als seus companys que conste en l'acta la satisfacció del Consell per aquest nomenament. En acabar la guerra, les dues germanes van ser detingudes, rapades, obligades a ingerir oli de ricí i condemnades a sis i dotze anys de presó amb desterrament a Castelló. No van tornar mai a viure a Petrer.

Deixem arrere el número 10 i continuem el nostre recorregut per a arribar al número 33. En aquest edifici de dues plantes es va situar la Casa del Poble en els anys trenta, que a temporades era clausurada, oberta o mig tolerada, depenent dels vaivens polítics del govern de torn. En aquest edifici tenien la seu el sindicat de la Unió General de Treballadors (UGT) i el Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE).

Des de la seua fundació a Petrer el 1911, el PSOE havia tingut una presència activa en la vida política, laboral i ciutadana. El periòdic *El Socialista* (d'àmbit nacional) del 7 de febrer de 1915 informava amb motiu de la visita a Petrer del dirigent socialista Andrés Saborit: «A Petrer, el Centre Obrer aixopluga tres organitzacions de resistència, sabaters, picapedrers i oficis varis. Els sabaters són 110 i és propòsit d'ells ingressar en la UGT, i la Joventut Socialista té 35 associats.» Anys més tard, va ser el mateix Pablo Iglesias qui va adreçar una carta als socialistes de Petrer animant-los a «fer a Petrer una força socialista perquè hi acudisquen tots els ciutadans honrats amants de la igualtat i la justícia».

En els baixos d'aquest edifici es va instal·lar el 1925 la cooperativa socialista de consum La Dignidad, amb 94 socis. La cooperativa era garant de comprar

els aliments amb el pes just, de la seua bona qualitat i de tenir productes emmagatzemats en cas de vaga, malaltia o atur forçós. Dos anys més tard eren 159 els associats, i el compte de resultats donava beneficis a l'entitat. La Junta Rectora dels seus fundadors estava integrada pels socialistes Juventino Navarro com a president, Luis Payá com a secretari i Heliodoro Tortosa com a tresorer.

En el pis superior de l'edifici es trobava el Centre Obrer, on una escola nocturna i diürna, dotada amb una bona biblioteca, actuava com a centre de cultura i formació obrera. A més, el centre acollia un grup artístic de teatre i cant. El diari *El Socialista* d'octubre de 1929 informa que l'assemblea proposa construir una Casa del Poble en el solar adquirit al carrer Fermín y Galán, actualment passeig de l'Esplanada, i que la UGT, juntament amb les societats obreres, havien acordat contribuir-hi amb deu mil pessetes.

6. L'Esplanada: de la cooperativa obrera al centre de repressió

Enfilem el carrer de la dreta i arribem al passeig de l'Esplanada, que marca el final del nostre recorregut. En l'edifici que porta actualment el número 5 hi havia el bar Chico de la Blusa i en el pis superior hi havia la seu d'Izquierda Republicana, partit del president de la República, Manuel Azaña. N'eren afiliats:

Gran Cinema, utilitzat com a centre de detenció.

Bonifacio Montesinos Poveda, Francisco Galiano García, Álvaro Gonzalo Beltrán Boyer, entre d'altres, i molts d'ells van ocupar càrrecs en el govern municipal i en el Comité Antifeixista.

El següent habitatge, de dues plantes, en el número 11, originalment tenia només la planta baixa i era propietat del Partit Socialista Obrer Espanyol i del sindicat Unió General de Treballadors. En aquest lloc, els socialistes anaven a construir la Casa del Poble amb la contribució d'accions de cinquanta pessetes dels seus afiliats. Mentre el projecte es feia realitat, l'habitatge va ser ocupat per la secció d'aparat i tallat de la Cooperativa Obrera de Calçat El Faro, fundada el 1930 pel Partit Socialista. La Junta Directiva estava formada per Luis Amat Poveda, *el Bravo*, com a president; Vicente Maestre Morant, *Cèntim*, com a secretari; Higinio Verdú Maestre com a tresorer, i Luis Arráez Martínez com a gerent.

La cooperativa El Faro va créixer sense el suport econòmic i creditici de les entitats bancàries i va haver de lluitar contra el boicot permanent dels fabricants de calçat, que percebien el cooperativisme com una amenaça al mode de producció capitalista i un exemple d'esforç i responsabilitat dels treballadors pel qual se sentien amenaçats.

El seu gerent, Luis Arráez, va ser el motor principal del desenvolupament del cooperativisme, el creixement del socialisme i la defensa de la República a Petrer i, per això, blanc de les crítiques de la dreta local i provincial, perquè no sols va ser regidor electe en la veïna ciutat d'Elda, sinó que va ser nomenat president de la Diputació Provincial d'Alacant i, mesos més tard, governador civil de Màlaga. En acabar la guerra, l'edifici que anava a ser Casa del Poble va ser confiscat per Falange Española i convertit, amb el pas dels anys, en la seu de la Central Nacional Sindicalista (CNS), del Front de Joventuts i de l'Organització Juvenil Espanyola (OJE). Al final de la dècada dels seixanta del segle XX va ser derrocat per a construir un ambulatori amb les aportacions dels treballadors i empresaris de la localitat. Amb la conquesta de la democràcia va ser seu dels sindicats UGT i CCOO. Anys després, l'Estat va compensar al PSOE la pèrdua del seu patrimoni històric amb la signatura d'un conveni d'àmbit nacional. A hores d'ara, el local està ocupat per l'Associació Cultural i Oci Tercera Edat (ACOTE) i l'Ateneu Cultural República.

Un poc més avant en els número 15 i 17, on hui hi ha un forn, en la dècada dels trenta s'alçava un cinema d'estiu conegut com el Gran Cinema. Es tractava d'un espai multifunció, perquè era saló de ball, cinema, escenari de mítings, concerts i, quan va esclatar la guerra, centre de detenció. El juliol de 1936 va acollir, durant uns quants mesos, els acusats de donar suport a la revolta i, acabada la guerra, de nou va ser utilitzat com a presó per als detinguts acusats de defensar la República.

El local era prou gran i tenia coberta només una part xicoteta. Els serveis d'habitació i higiene per a centenars de detinguts eren totalment insuficients;

Commemoració del Día de los Caídos en la dècada dels quaranta. Foto: Arxiu *El Carrer*.

dormien en terra i eren sotmesos a pallisses per part de falangistes de la localitat àvids de venjança. Mesos més tard, els detinguts van ser traslladats a altres centres de detenció a Elda, Monòver i Alacant.

Arribem al final del nostre recorregut. A la nostra dreta, una escala baixa des del passeig de l'Esplanada a un jardí i a un gran edifici que acollia les Escoles Nacionals. En el centre del que havia sigut pati de jocs de tants xiquets de Petrer, s'observa un gran espai buit que revela el lloc on el 1942 es va erigir el monument de la Cruz de los Caídos en homenatge, solament, als morts pertanyents als revoltats.

Durant el franquisme, cada 17 d'octubre les autoritats convocaven la població a retre homenatge als seus morts, afusellats aquest dia, com a element ideològic i d'educació del règim. Després de la guerra, els cadàvers van ser recuperats i enterrats, amb tota solemnitat, a l'església de Sant Bertomeu de Petrer. Més de huitanta anys després, els republicans que van ser víctimes de la brutal repressió franquista continuen desapareguts, colgats en fosses comunes a l'espera de ser inhumats i tenir una sepultura digna.

L'any 1977, mesos després de celebrar-se les primeres eleccions democràtiques, l'ajuntament va acordar que el monument es resignificara a la memòria de tots els homes i dones morts en la guerra, encara que sense modificar els símbols gravats ni l'aspecte original. El

1982, tres anys després de l'arribada dels ajuntaments democràtics, el monument va ser traslladat a l'entrada principal del cementeri municipal. El 5 de desembre de 1997 una ventada el va tombar i a hores d'ara no en queden restes que el recorden.

Al jardí, davant de la petjada invisible del monument, es troben els edificis que en un altre temps havien sigut escoles. Les gestions per construir el col·legi van començar el 1927 durant la dictadura del general Primo de Rivera, sent alcalde Luis Villaplana, i va ser reinaugurat, oficialment, el setembre de 1931 per Rodolfo Llopis, director general de Primer Ensenyament i diputat socialista. Durant la República, el col·legi va portar el nom oficial de Justícia encara que sempre va ser conegut com les Escoles Nacionals, i anys després, amb la dictadura franquista, se li va afegir «Primo de Rivera», denominació que ha perdurat fins a temps recents.

Durant la República, el grup escolar va ser dotat de menjador per a sis-cents comensals i d'una bona biblioteca d'ús públic. A més, el regidor socialista Pascual González, *Pascualico*, va organitzar viatges per als escolars a diverses

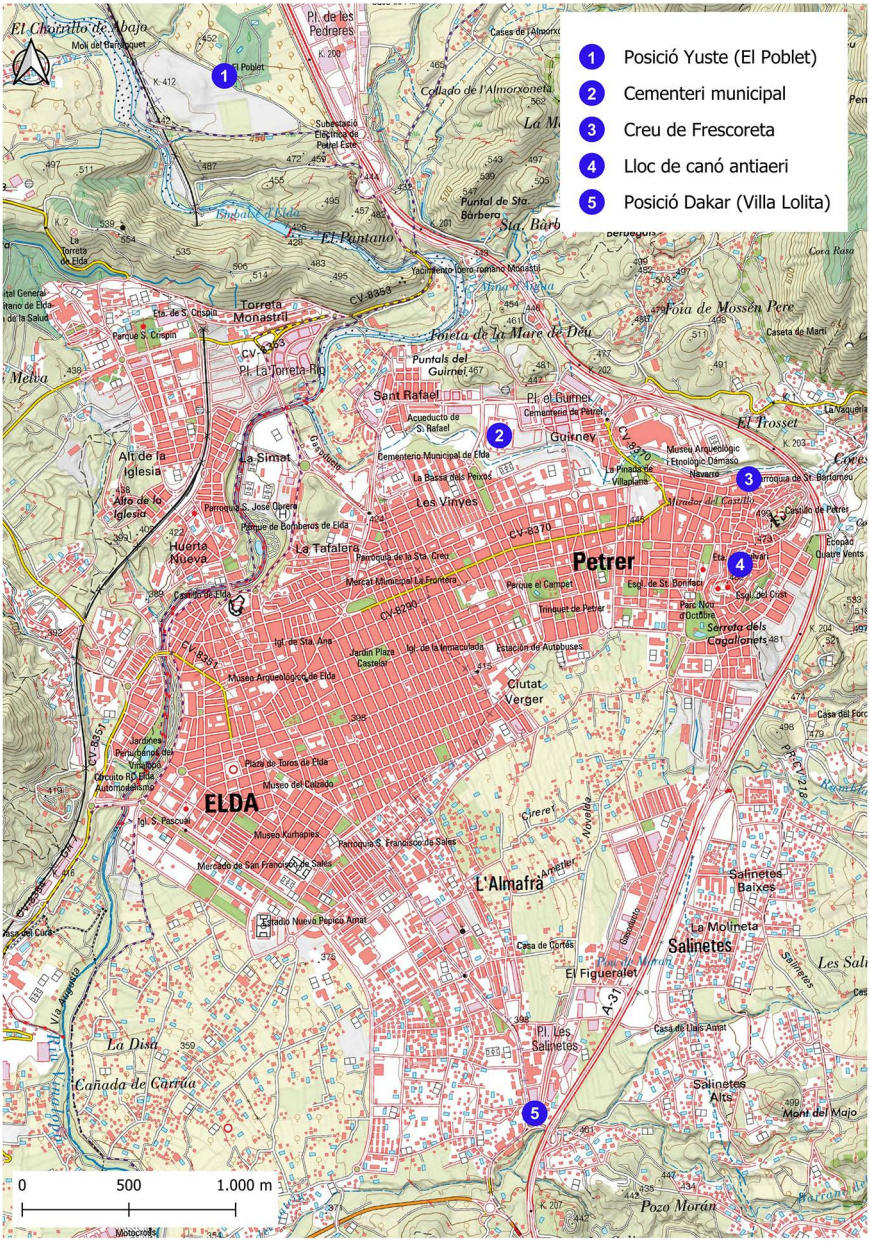

Imatge de les escoles una vegada retirada la referència als caiguts.

capitals de província i a colònies escolars a la platja durant l'estiu. Per a molts dels xiquets va ser la primera vegada que veien el mar.

En esclatar la guerra, diverses aules del col·legi van ser utilitzades com a centre de milícies sota el control del Comité Antifeixista. L'agost de 1938, una comissió de sanitat militar d'Alacant, una vegada examinat l'edifici i comprovat que reunia les condicions necessàries per a ser destinat a hospital, va sol·licitar de l'ajuntament que l'entregara al Cos de Sanitat Militar. No obstant això, encara que s'hi van fer algunes reformes per a adequar-lo, el projectat hospital no es va arribar mai a posar en funcionament.

L'abril de 1939, acabada ja la guerra, l'aula major del col·legi va ser utilitzada per l'exèrcit d'ocupació franquista com a sala de judicis sumaríssims contra homes i dones que havien lluitat en la defensa de la República. Entre aquests judicis cal destacar el celebrat el dia 23 d'agost de 1939 contra el que havia sigut alcalde durant la guerra, Rosendo García Montesinos.

1 Posició Yuste (El Poblet)
2 Cementeri municipal
3 Creu de Frescoreta
4 Lloc de canó antiaeri
5 Posició Dakar (Villa Lolita)
0
500
1.000 m
ELDA
Petrer
L'Almafra
Salinetes
Torreta Monastril
Sant Rafael
Guirney
Les Vinyes
La Tafalera
Huerta Nueva
Alt de la Iglesia
La Simat
Ciutat Verger
El Figueralet
La Molineta
Salinetes Baixes
Salinetes Alts
La Disa
Cañada de Carrúa
Pozo Morán
Mont del Majo
Foia de Mossén Pere
Poneta de la Mare de Déu
El Pantano
Sta. Bárbera
Puntal de Sta. Bárbera
Collado de l'Almorxoneta
Puntals del Guirnet
El Trosset
Serreta dels Cagallanets
Pl. de les Pedreres
El Poblet
Pl. La Torreta-Río
Pl. el Guirnet
Pl. Les Salinetes
Parque S. Crispín
Parroquia S. José Obrero
Parroquia de la Sra. Creu
Parroquia S. Francisco de Sales
Iglesia de Sta. Ana
Iglesia de la Inmaculada
Iglesia S. Pascual
Cementerio Municipal de Elda
Mercat Municipal La Frontera
Parque el Campet
Trinquet de Petrer
Estación de Autobuses
Museo Arqueológico de Elda
Museo del Calzado
Museo Kurhaplex
Plaza de Toros de Elda
Mercado de San Francisco de Sales
Estadio Nuevo Pepico Amat
Casa de Cortés
Casa de Lluis Amat
Museu Arqueològic Etnològic Dámaso Navarro
Castillo de Petrer
Parque de Bomberos de Elda
Circuito RC Elda Automodelismo
Jardines Parachanes del Vinalopó
Cabezo de Elda
Cabezo del Cura
Motocross
Cova Rasa
Caseta de Martí
Ermita de Sta. Bárbara
Ermita de Sta. Bárbara
Yacimiento ibero-romano Monastil
Subestación Eléctrica de Poblet Este
Molí del Barroquet
Torreta de Elda
Eta. de S. Crispín
Ermita de Sta. Bárbara
Ermita de Sta. Bárbara
Ermita de Sta. Bárbara

7. Llocs allunyats de l'itinerari urbà

Una volta acabat el recorregut pel nucli urbà i històric de la població, assenyalat en l'itinerari de memòria democràtica, ens resta conéixer alguns llocs de memòria allunyats de la ruta principal, però no per això menys rellevants.

Posició antiaèria del canó metrallador

En una de les llomes més altes de la població, un lloc privilegiat des d'on es contempla el cel i les muntanyes pròximes, conegut com l'Altico, veiem reconstruït un lloc que va tenir per objectiu la defensa de Petrer davant de possibles atacs aeris. El Consell Municipal, el 10 d'octubre de 1938, va acordar sol·licitar que «l'organisme militar DECA instara en aquest terme municipal servei d'observació que puga donar temps al

Niu metrallador de l'Altico. Foto: Museu Dámaso Navarro.

REMEDIOS JOVER CÁNOVAS, la Casera

Natural d'Orà (Algèria) i veïna de Petrer. Va ser la primera dona de Petrer allistada poques setmanes després del colp d'estat, en el Batalló Octubre II, que defensava Madrid a la serra de Guadarrama. El 15 de setembre de 1936 va ser greument ferida i declarada morta en el combat de Cabeza Lijar. Va ser una dona molt valenta i sovint va posar en perill la seua vida per a salvar els seus companys. Una vegada refeta de les seues ferides, es va reincorporar a l'exèrcit en la 30a Brigada Mixta amb el grau de tinent. Durant els tres anys següents va acompanyar el comandant Manuel Tagüeña en el seu Estat Major, en la secció d'Intendència. Va participar en la batalla de l'Ebre i va prestar ajuda, menjar i roba a la població civil de la comarca del Priorat, com ho testifiquen testimonis recollits per la historiadora Esther Gutiérrez. Amb la caiguda de Catalunya el febrer de 1939, va travessar la frontera francesa i va ser internada en el camp de concentració d'Argelers. Va tornar per primera vegada a Espanya l'any 1971. Va morir a França el 1983 i està enterrada en el poblet d'His, prop de Tolosa del Llenguadoc. A Petrer hi ha un carrer que porta el seu nom en record i homenatge.

Foto de Remedios, *la Casera*, una de les poques dones que no va ser baixa en l'exèrcit de la República, on va arribar al rang de tinent.

toc de senyals d'alarma per la presència d'aparells facciosos».

Un estudi arqueològic dut a terme en aquest indret, motivat per interés de l'Ajuntament en la conservació i el condicionament del patrimoni arqueològic de la Guerra Civil, ha permés documentar el recinte i ha contribuït a identificar el pis inferior com a polvorí i la tronera en el superior. Va ser excavat parcialment en la roca, ocupa una superfície de 6 m^2 i els murs eren de prou consistència per a resistir qualsevol atac.

Manquem d'informació sobre quina mena de metralladora es devia situar sobre la seua base ni una cronologia exacta de la construcció, encara que és pràcticament segur que devia ser després del trasllat al nostre poble de les fàbriques d'armaments procedents de Castelló i València.

Actualment, el lloc ha sigut reconstruït per l'Ajuntament i pot ser visitat per la població.

La creu de Frescoreta

Al cap de pocs dies de començar la guerra, un grup nombrós de veïns van assassinar Joaquín Poveda Gómez, *Frescoreta*, després d'haver sigut conduït, colpejat i maltractat per alguns carrers del poble. Van ser inútils els esforços per a impedir-ho de l'alcalde socialista, Luis Amat, *el Bravo*, i del dirigent anarquista Vicente Aracil.

Joaquín Poveda procedia d'una família de terratinents de Novelda, havia cursat estudis de batxillerat, tenia coneixements de comptabilitat i actuava d'home imparcial en els plets quan li ho requerien. Tenia idees republicanes, encara que no se li va conéixer vinculació directa amb cap partit ni tampoc se sap que fora religiós. Criticava la tasca del que havia sigut alcalde durant la dictadura de Primo de Rivera, Luis Villaplana, i va actuar en defensa dels empresaris demandants contra els interessos dels treballadors en el procés de suspensió de pagaments de la cooperativa socialista El Faro.

Quan va esclatar la guerra va estar ocult durant deu dies, fins que voluntàriament es va lliurar en la caserna de la Guàrdia Civil d'Elda. Durant el seu trasllat a Petrer, va ser colpejat i maltractat

Creu de Frescoreta, al Salitre.

per un grup de veïns armats de la població fins a donar-li mort a trets al Salitre. Les persones decents del poble, republicans, socialistes o sindicalistes sempre reprovaren aquest assassinat.

Durant els anys de dictadura, cada 17 d'octubre, una vegada finalitzat l'homenatge en el monument de la Cruz de los Caídos, la comitiva amb les autoritats es desplaçaven fins a aquest lloc al carrer la Font per a depositar una corona de flors.

Cementeri municipal

En la matinada del 16 de novembre de 1939, en el mur de la porta d'entrada del cementeri va ser afusellat Rosendo García Montesinos, alcalde socialista de Petrer durant els anys de guerra. Els trets que li van causar la mort no van ser solament els de l'escamot militar, alguns veïns de Falange Española es van unir voluntàriament a participar en l'execució.

Vista recent del cementeri de Petrer. Foto: arxiu de l'autor.

ROSENDO GARCÍA MONTESINOS, Pelele

Natural i veí de Petrer. Ebenista. Afiliat al PSOE-UGT. President de l'Agrupació Socialista de Petrer i alcalde al febrer de 1937. Va ser acusat d'ordenar detencions de persones de dreta i de ser testimoni de càrrec en el Tribunal Popular d'Alacant que va jutjar i va condemnar a mort huit veïns de Petrer. Va ser detingut a Petrer el 30 de març de 1939 i traslladat al camp de concentració de Monòver, on va patir repetits maltractaments i tortures per membres de Falange Española perquè tenien la creença infundada que el detingut havia format part de l'escamot d'afusellament que havia posat fi a la vida del cap de la Falange, José Antonio Primo de Rivera. El 23 d'agost de 1939, un consell de guerra sumaríssim el condemna a la pena de mort. Va ser enterrat en la fossa comuna del cementeri de Petrer, i durant molts anys la seua dona i les seues filles no van saber el lloc on era el seu cos.

Estela en record de Rosendo García en la fossa comuna del cementeri de Petrer.

El 14 d'abril de 1935 es va col·locar la primera pedra del cementeri municipal. D'acord amb les lleis de la República, el cementeri estava secularitzat i el primer enterrament hi va tenir lloc el novembre de 1935. En acabar la guerra, el lloc va ser beneït i es va construir, dins dels seus murs, un espai separat per a aquells que morien fora dels cànons de l'església. El 1972, l'Ajuntament de Petrer va sol·licitar al bisbat d'Oriola la desaparició d'aquest recinte, encara que fins al 1979 no va ser derrocada aquesta ofensiva i discriminatòria zona.

El 1982, el monument erigit en acabar la guerra als jardins de l'Esplanada en record dels morts dels vencedors de la guerra va ser traslladat a l'entrada principal del cementeri. El 5 de desembre de 1997 un fort vendaval el va tombar. Ja no es va tornar a erigir, i els carreus i elements decoratius van ser retirats anys després.

La posició Dakar

En les últimes setmanes de la guerra es va denominar en termes militars posició Dakar el lloc ocupat per un grup nombrós de militars d'alta graduació, ministres i membres rellevants del Partit Comunista que van acompanyar el Govern de la República en el seu trasllat a la nostra comarca. La major part de les cases de camp que van ocupar estaven situades en el límit territorial d'Elda i Petrer, molt prop del paratge de la Jaud d'Elda.

En una de les finques que havia sigut confiscada per la Comunitat de Llauradors de Petrer, la Subsecretaria d'Armament de l'Exèrcit havia sol·licitat de l'Ajuntament de Petrer poder instal·lar-hi un petit hospital de vint-i-cinc llits per als treballadors de les fàbriques d'armament 11 i 22 d'Elda i Petrer. No en sabem els motius, però l'hospital no es va arribar a instal·lar mai.

No obstant això, aquest lloc adquirirà un valor com a enclavament històric en ser ocupat, des de finals de febrer de 1939, pel ministre d'Agricultura del Partit Comunista, Vicente Uribe, que acompanyava el Govern d'Espanya durant el seu trasllat a la finca el Poblet de Petrer.

En aquells dies de març de 1939 predominava el convenciment que la guerra anava a acabar prompte, encara que ningú sabia amb quines condicions negociaria la derrota el Govern de la República.

Alguns xalets van ser ocupats per alts comandaments militars i importants dirigents del Partit Comunista d'Espanya: Dolores Ibárruri, *la Pasionaria*; Rafael Alberti; Teresa León; Antonio Cordón; Enrique Líster; Juan Modesto, el responsable de la III Internacional Comunista, o Palmiro Togliatti, entre d'altres. També va visitar el lloc, breument, el president del govern, Juan Negrín, hores abans de la seua eixida precipitada del país.

Avui, algunes d'aquelles finques han desaparegut. No hi busqueu l'arbreda que va descriure Rafael Albertí. Decisions urbanístiques irresponsables van permetre, fa anys, que aquest lloc ple d'història es convertira en una superfície comercial sense ànima i sense testimonis de la nostra història.

El Poblet: posició Yuste

Entre tots els llocs de memòria democràtica, la finca el Poblet ocupa un lloc destacat. Als cap de pocs mesos d'esclatar la Guerra Civil va ser confiscada pels sindicats UGT-CNT a l'hisendat amb residència a Alacant Plácido Gras, i destinada l'abril de 1937 a hospital de sang i colònia escolar. Els seus frondosos jardins i l'extensa pinada eren ideals per al gaudi i l'educació dels infants i el restabliment dels soldats ferits en combat, la majoria d'ells voluntaris de les Brigades Internacionals.

Prop de cinquanta xiquets i xiquetes de ciutats bombardejades van trobar refugi i atencions al Poblet per part de la població. En els primers dies faltava de tot, escassejaven els llençols, llits, metges i medicaments, practicants, infermeres, menjar, cuiners, mestres… Tot allò que calia per al manteniment i

Marxa cívica realitzada durant diversos anys reclamant la qualificació de bé d'interés cultural (BIC) per al Poblet. Foto: Arxiu de l'autor.

l'assistència dels menuts i dels soldats convalescents va trobar el suport de Socors Roig Internacional (SRI) amb la col·laboració i l'afecte de la població de Petrer i d'Elda.

Pepita Maciá, infermera de Petrer, explicava en una entrevista feta el 1990 algunes de les seues vivències al Poblet durant el temps que va ser hospital: «La primera expedició [de ferits] que va venir al Poblet van venir a buscar-me. Hi havia una sala gran plena i érem quatre infermeres […] allí venien pioners, venien de tot el món i estaven ben servits els ferits pels metges i pels que hi treballàvem. Venia molt sovint Remedios, *la Casera*, que va estar també en el front. Allí hi va haver una pau molt bona, després es va acabar el Poblet i van posar guarderia i me'n vaig anar amb el metge Luis Sempere a Elda».

És evident la rellevància històrica del Poblet com a lloc de memòria democràtica. No obstant això, el lloc transcendeix més enllà per a formar part de la història d'Espanya per haver sigut residència, durant deu dies, del Govern de la II República i del seu president, Juan Negrín. S'ha especulat molt sobre els motius de l'elecció del Poblet pel Servei d'Intel·ligència Militar (SIM); els motius

Vista aèria del Poblet. Foto: J. M. Martínez Lorenzo.

van ser, sens dubte, molts i variats, i potser mai els sabrem totalment.

El context internacional de la guerra i la rebel·lió del coronel Casado van obligar el Govern a abandonar el país, encara que tot fa pensar que la intenció de Negrín era prolongar la guerra durant uns quants mesos per a negociar un alto el foc sense represàlies i organitzar l'eixida del país, pels ports de Cartagena i Alacant, de tots els homes i dones que podien ser represaliats pel nou estat franquista. El president Juan Negrín tenia motius per a prolongar la resistència perquè estava convençut que l'esclat de la II Guerra Mundial podia ser imminent i, per tant, la República quedaria del costat de les potències democràtiques.

Petrer, i la veïna ciutat d'Elda, convertides per la seua situació geogràfica en centres de l'agonitzant República, a penes sabien que el Govern d'Espanya estava en la zona. El desallotjament urgent de les Escoles Emilio Castelar d'Elda per a instal·lar la Subsecretaria d'Armament i l'arribada, sense avís, a Petrer de dos-cents caps de bestiar de la pròxima ciutat de Catral, alertaven que una cosa extraordinària estava passant en el territori dels respectius municipis

sense que els poders locals en tingueren el control.

L'historiador José Ramón Valero escriu sobre l'elecció i la discreció de la posició Yuste: «L'estada de Negrín va passar desapercebuda per a la pràctica totalitat de la població dels municipis pròxims. […] Elda era llavors una de les principals ciutats de pas de la carretera nacional de Madrid a Alacant, molt prop d'on s'estableixen les principals connexions entre Albacete, València, Alacant, Múrcia i Cartagena. […] Elda disposava d'estació de ferrocarril. La seua densa arbreda feia quasi invisible l'edifici principal; la flota republicana era a Cartagena i a poca distància hi havia l'aeròdrom del Fondó –també denominat el Manyà– de Monòver que podia facilitar l'eixida del país en cas de necessitat» (Valero, 2004: 94).

Fent un breu repàs dels esdeveniments a què durant deu dies va fer front el Govern en la seua estada al Poblet, veiem que l'executiu es va reunir el 2 de març amb els generals Miaja i Matallana, el coronel Casado i l'almirall Buiza. Negrín insistia al president de la República, Manuel Azaña, sense cap resultat, que tornara a Espanya mentre avaluava les possibilitats de resistència i de la difícil situació militar. El president de les Corts, Martínez Barrios, exiliat a França, donava evasives per a acceptar la presidència eventual de la República.

Davant dels rumors d'un colp d'estat per part del coronel Casado, els militars de l'Estat Major Enrique Líster, Juan Modesto i Ignacio Hidalgo de Cisneros van informar el president Negrín d'una revolta imminent. El 4 de març, des de París, el ministre Francisco Méndez Aspe alertava de la falta de fons per a poder pagar l'última compra d'armes i pertrets. La base naval de Cartagena estava en el punt de vista del Govern, pel fet que era el lloc de recepció de mercaderies i d'evacuació de persones. La flota republicana es va revoltar el 4 i 5 de març contra el Govern i després d'un prolongat enfrontament, els vaixells van salpar rumb a Àfrica.

El 5 de març, a la nit, durant una reunió del Govern al Poblet en la qual preparava un comunicat a la nació cridant a la resistència, el president va saber del colp d'estat de Segismundo Casado a Madrid. Fracassats els intents de controlar la revolta, el Govern de la República va abandonar el Poblet i el país el 6 de març de 1939 a bord d'un avió Douglas des de l'aeròdrom del Fondó de Monòver en direcció a Tolosa de Llenguadoc i Orà (Algèria).

Amb la victòria franquista, la finca el Poblet va ser restituïda al seu propietari, que durant anys ha conservat amb cura els edificis, els jardins i la seua frondosa pinada. El nostre agraïment.

El 19 de febrer de 2019, el Poblet va ser declarat bé d'interés cultural (BIC), màxim reconeixement patrimonial que pot rebre un lloc històric. La llei de patrimoni de la Comunitat Valenciana en garanteix la conservació, la difusió i la posada en valor per a gaudi i coneixement de tots els ciutadans, encara que ja sabem que les lleis, per si soles, sense la voluntat política de les institucions, no sempre són garantia de

compliment. Han passat sis anys des de l'obtenció del BIC i estem en espera que el lloc puga ser posat en valor i visitat.

Per a aconseguir la declaració de BIC, centenars de persones de Petrer i Elda van participar en xarrades, campanyes informatives i marxes cíviques durant anys. Dissortadament, estem en 2026 i el Poblet continua sense tenir un centre d'interpretació que puga ser visitat.

Bibliografia bàsica

Arxiu Municipal de Petrer. AMP. Caixa C-59-1.

Arxiu Municipal de Petrer. Llibre d'actes, maig de 1938.

Arxiu de la Democràcia. *La repressió a la província d'Alacant. Petrer. https://archivodemocracia.ua.es/va/represion-franquista-alicante/archivo-represaliados/ciutats/petrer.html*.

Arráez Cerdá, J. *La industria militar en el valle de Elda durante la Guerra Civil*. Petrer: Centre d'Estudis Locals del Vinalopó. 2023.

Forner Muñoz, S. *Industrialización y movimiento obrero. Alicante 1923-1936*. València: Institut Alfons el Magnànim. 1982.

Moreno Sáez, F. *Las luchas sociales en la provincia de Alicante (1890-1931)*. Alacant: UGT. 1988.

Navarro Díaz, P. *Historia de la prensa en Petrer*. Inèdit.

Navarro Poveda, B. «Petrer 1936: Joaquín Poveda Gómez, *Frescoreta*». Petrer: *Revista Festa*, 2022

Pavía, S. Petrer: *Los años decisivos 1923-1939*. Alacant: Diputació Provincial. 1993.

Rico Navarro, M. C. *Las calles de Petrer*. Petrer: Ajuntament. 2002.

Tendero Fernández, F. E. «La defensa de Petrer durante la Guerra Civil». Petrer: *Revista del Vinalopó*, núm. 14. 2014.

Valero Escandell, J. R. *El territorio de la derrota. Los últimos días del Gobierno de la II República en el Vinalopó*. Petrer: Centre d'Estudis Locals del Vinalopó. 2004.

Valero Escandell, J. R. «Una máquina de escribir marca Underwood. El Sindicato Agrícola de Petrer durante la Guerra Civil a través de sus propias actas». En Xavier Amat Montesinos (coord.). *Tierras, créditos y agua. El cooperativismo agrario en Petrer, 1908-2008*, Petrer: Cooperativa Agrícola. 2008.

ISBN 978-84-1302-349-6

L'ÚLTIMA RESISTÈNCIA
Març/Abril 1939
PORT BOCANA DEL D'ALACANT
comissió cívica per a la recuperació de la memòria històrica

Arxiu de la democràcia
Archivo de la democracia

Ajuntament de
PETRER